

UTMUTATÓ

A TÁRSADALOM- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI
ISMERETTERJESZTŐ TÁRSULAT ELŐADÓI SZÁMÁRA

VÁROSÉPÍTÉSZET

ÍRTA:

Dr. FÜRST JÁNOS

142.

KIADJA

A TÁRSADALOM- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI
ISMERETTERJESZTŐ TÁRSULAT

1954

*a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat
Központi Művészeti Szakosztálya Építőművészeti alosztályának*

szerkesztésében készül

Vezető:

GRANASZTÓI PÁL

*Az előadás-anyag felkészítés után
a megyei szakosztály, illetve járási
osztály dokumentációjába lerakandó*

AZ ELŐADÁS ANYAGA

I. A városépítészeti műfaj

(Megjegyzés: ebben a részben foglalt elmélet-megállapítások arra a folyamatban lévő munkára támaszkodnak, melyet a Magyar Tudományos Akadémia megbízatásából Pogány Frigyes és Granasztói Pál a szerzővel együtt készítettek.)

Miként a nagy korszakokban a vizuális művészetek hordozója az építészeti volt, úgy vált az egész társadalom létének művészi, térbeli kifejezésévé *magá a város*.

A város társadalmi és kiváltképpen esztétikai felépítmény, de mint a társadalom térbeli öltö-zéke, külső burka, materiális szubsztanciája a termelő erőkhöz és a termelési viszonyokhoz tartozik, azaz az alaphoz, míg esztétikai mivoltában, a külső megjelenítésben, a társadalmi tartalom kifejezésében, mint művészeti műfaj a felépítményhez; a város-műalkotás tartalma és formája egyaránt a kor szemléletéből kell hogy kikristályosodjék.

Lehet-e hát műalkotás az, aminek több tartalma van, aminek eszmeisége változó? Hiszen a város él és megmarad nem egy korszakon át; legtöbb európai nagyvárosunk évezredes múltra tekinthet vissza, — nem egy alaphoz és felépítményhez idomult fejlődése folyamán. Másrészt nem lehetséges-e az, hogy a város mint műalkotás, bár megváltozik jellegében és alkalmazkodik az új alaphoz, az új felépítményhez, de ugyanakkor magábaolvastja és megtartja a

I. Gizehi
piramisok

múlnak is bizonyos részét, ezt szervesen beilleszti sajátosan változó új kompozíciójába, miáltal nem lesz kevésbé új, kevésbé megfelelő az újonnan kialakuló társadalom számára, vagy kevésbé egységes; sőt éppen a múlt kiváló alkotásai, műemlékeinek új keretbe való foglalása, érvényrejuttatása hallatlanul gazdagító tényezőként jelentkezik az új városeggyüttesben.

2. Budai vár
panoráma

Így hát a város, mint mű, sohasem kész, mindig növekszik és ami a leglényegesebb, él!

3. Budai sziluett
a Mátyás-
templommal

Bármely korból származzék is egy műalkotás, nagy értéket képvisel, éppen azáltal, hogy korának legmagasabbfokú kifejezését örökíti meg. A társadalmi fejlődés is, a történelmi materializmus tanítása szerint, törvényszerűen folyik le úgy, hogy egyik korszak szükségszerűen következik a másikra, hogy a régi elhal és az újnak ad helyet, de az új maga mindig a régiből nő ki, annak haladó, használható elemeit átveszi, továbbfejleszti: ... az új a régit, midőn azt túlhaladja, mintegy magába is olvasztja, azt magában továbbra is tartalmazza. Az emberiség legértékesebb erőfeszítései igazán sohasem mennek veszendőbe, — és így van ez a városépítészetben is; a műemlék szépségénél, varázslatos kifejező erejénél fogva gazdagabbá, teljesebbé teszi az új városkompozíciót is.

4. A Kasszelik-
féle városháza

5. Leningrád :
Téli palota

N. Szoboljov így ír a Szovjetszkoje Iszkuštvo 1951. évi 59. számában: „... Az újonnan létrehozott együttesekbe beillesztendő építészeti műemlékek nemcsak hogy nem rontják le az utcák és terek építészeti megjelenését, hanem ellenkezőleg, emelik azok művészi kifejezését... A napjainkig fennmaradt ősi építészeti együttesek legnagyobb részét hosszú időközön, néha évszázadokon át építettek. Az őket alkotó építésszek minden esetben arra törekedtek, hogy a maguk munkájával is minél jobban aláhúzzák, kiemeljék az elődeik által emelt legjelentősebb építészeti remekeket.”

6. Moszkva :
Vörös tér

Majd ezek után példának hozza fel a régi együttesbe való bekomponálásra a Scsuszev

akadémikus által a Vörös téren épített Lenin-mauzoleumot: „... a viszonylag kisméretű mauzoleumot úgy kellett elhelyezni, hogy uralkodjék a környező ősi orosz építészeti emlékek felett. És íme az egyszerű és lakonikus formákkal kialakított Lenin-mauzoleum, érezhetően a Vörös tér építészeti központja lett.”

Ha az építészetet gyűjtőfogalomnak tekintjük és nem egyes épületek vagy kisebb együttesek kompozíciójának, akkor nem vitás, hogy a városépítés is építészet, mégpedig annak legátfogóbb, legnagyobb, legmonumentálisabb kifejezésre törekvő műfaja.

A városépítészetnek ezért megvannak a szűkebb értelemben vett építészethez viszonyított eltérései és megegyező vonásai is, melyeket e helyen nem részletezhetünk bővebben, de melyek hozzátartoznak a szorosabb műfaji meghatározáshoz.

Csak röviden megemlítjük a következőket:

Eltérő tulajdonságok: a város a legterjedelmesebb műalkotás, egészében egyszerre át nem tekinthető, lehet kívülről és belülről szemlélni, a közölt élmény, mint esztétikai hatás, a nézőpontnak megfelelően állandóan változó. A város sohasem kész, befejezett. A város élettel van telítve, teljes művészi hatásához hozzátartozik a lakosság, a benne lévő mozgás, a környező táj, vegetáció és klíma. Végül a városépítészet, ellentétben a többi képzőművészetekkel, nemcsak a térbeliség, hanem az idődimenzió kifejező eszközeit is felhasználja, mégpedig kettős értelemben: egyszer az egyes térkompozíciók egymásutánját, egymásmellettségét, nemcsak a térben, hanem az időbeliség egymásrakövetkezésében is tudatosan kapcsolja egységes kompozícióvá, — másrészt a korszakokon át tartó növekedés, a műemlékek szerves bekomponálása révén, időbeli, történelmi asszociációk forrásává lesz, ami a város-műalkotás vízióját egyéni, „unique” vonásokkal gazdagítja.

Megegyező tulajdonságok

A város-műalkotás a befogadó tudat számára mindig mint kép jelentkezik — ami alatt megkomponált, tudatosan formábaöntött, alkotott képet kell értenünk. A várost szemlélhetem messziről és akkor konturszerű, foltszerű hatást nyújt: ez a város-sziluett, ahol a harmadik dimenzió nem játszik szerepet, nincs is mélységi élmény. Közelebb érve már érzékeljük a háromdimenziós térbeli összefüggéseket, a magassági különbségeket, az épülettömegek hangsúlyait: ez a városrelief. De mindig egy-egy képről van szó, ha úgy tetszik, városképről, melyre ugyancsak érvényesek a kompozíciós elvek és szabályok, akár csak a festészetre.

Itt röviden meg kell említenünk azt, hogy mi is a „kompozíció” lényege? A kompozíció az abban szereplő elemeken túl a művészi kifejezés eszköze, vagy inkább módszere: olyan szkéma, mely lefekteti a főbb meghatározó elemek kapcsolatát, rendjét.

Komponálni tehát nem azt jelenti, hogy bizonyos elemeket egymásmellé rakunk, hanem hogy azokat egyetlen egységbe csoportosítjuk; ezáltal olyan együttes jön létre, melynek egyetlen elkülönített része sem állhat meg önmagában, mint kompozíció, ellenkezőleg: minden egyes rész alárendelődik a másoknak és főként a kompozíció dominánsának, mely maga a vizuális centrum és tartalmi lételv. A kompozíció tehát az a mesterfogás, fortély, mely az elrendezést szabályozza, meghatározza az egyes elemek fontossági rendjét, oly módon, hogy a legcsekélyebb műben is elérhető legyen az a kimagasló kvalitás, mely uralja a szellem legértékesebb alkotásait: az egység!

7. Siena :
Piazza del Campo

Lényeges az is, hogy tekintetünk ne kalandozzék el. Ha a kompozíció egységes, akkor a tekintet elsősorban a domináns elemre irányul, mely úralkodó hatását mind fontosságának, mind a kompozícióban elfoglalt helyének is köszön-

heti. De ennél többre megyünk: — csak egyetlen dolgot fogunk valójában észlelni — az egészet.

A természet alkotásai is minduntalan a részeknek az együttesben való alárendeltségét példázzák és maga az emberi test az a kompozíció, melynél legkiemelkedőbb az egység elve. A test minden egyes tagja elveszti esztétikai jelentőségét, ha azt az egésztől elválasztjuk: egy kar, egy láb, vagy egy szobor combja, ha azt izoláltan szemléljük, semmit sem mond a szobor értékéről; ha a láb túl nagy lenne, úgy azt csak az együttesben vennők észre, és akkor úgy tünne, hogy az nem is része az egésznek! Megsemmisült az egység és ennél fogva a kompozíció elveszti értékét.

Mindez vonatkozik a városkompozícióra is: az egység már az alaprajzi elrendezésben is megnyilvánul. Már a városalaprajzokban kiemelkednek a fő domináns elemek és azok kapcsolatai egymással és a többi tényezővel. Világosan szembeötlő jellegzetességek és rendező elvek: a közlekedés, mely utakon lehetséges az együttes megközelítése és hogy hogyan bontakozik ki az esztétikai téma a szemlélő számára. Éppígy kirajzolódnak az egyes beépített és szabad területek arányai, egymáshoz viszonyított elrendezésük. A domináns elem, egy-egy centrum, vagy magán a téren belül egy főmotívum, egy középület, torony, világosan rajzolódik ki és minden feléje konvergál: a tekintet önkéntelenül is rávezetődik. Az alaprajzi kompozíció így már önmagában is érvényre juttatja a város egyéni jellegét: ez lehet laza vagy tömör, nyitott vagy zárt, — lehet az egész alaprajzi elrendezésnek kifejezett iránya: a kilátás megnyílhat valamilyen látványra, hegyre, folyópartra, tengeri kikötőre stb.

Ezért a jó városalaprajz már első látásra is tetszetős és könnyen tudjuk asszociálni a reája épülő tektonikus tömegek művészi arányait is.

Az igazi teljes hatás természetesen csak a

8. Róma : San Pietro

9. Ideális renaissance városalaprajz

10. Róma :
Campidoglio

tömeg háromdimenziós élményében adódik, sőt a teljes élményhez hozzátartozik a szín, világítás, mozgás, hang stb. is.

Így a városnak nemcsak belső alaprajzi és kompozíciós egységei vannak, hanem mint műalkotás összefügg kompozíciójában a környező tájjal is; a város érintkezik a körülötte lévő természettel, az erdőkkel, hegyekkel, tengerekkel. A város tüdeje, a belső zöldterületek, a külső természetnek mintegy folytatását képezik és elsőrendű tényezői az összkompozíciónak.

11. Athén :
Akropolisz

A város természetesen nemcsak művészi kifejezés, nemcsak felépítmény, hanem célszerű, rendeltetéssel bíró szervezet, mely a gazdasági alap követelményeinek valóraváltását teszi értetővé.

12. Párizs :
Notre Dame

Ezt már az előbbieken is hangsúlyoztuk, mikor a felépítmény és az alapnak a város kialakulásában játszott szerepéről volt szó; e helyen még néhány szóval konkretizálni szeretnénk a város rendeltetésszerű funkcióit, legalábbis azok közül a döntő jelentőségűeket, melyek nélkül a város nem képzelhető el, melyeknek tehát a művészi „eszmei tartalom” alapintuíciójában is benne kell foglaltatniuk, ahhoz, hogy a város a kívánt művészi kifejezésig érjen.

A város először is az azt körülvevő nagyobb tájban játszik jellegzetes szervező szerepet, a szűkebb és távolabbi környék lakosainak életét is kialakítja: más, pl. Magyarországon Pécs város és a hozzá tartozó déldunántúli táj jellege, mint Debrecen és a hajdúságé. (Lehet bővebben kifejteni!).

A város szűkebb határai közt a lakosság munka- és lakóhelyeit foglalja magában, de ezen felül az egészségügyi, kulturális, és reprezentatív célokat szolgáló intézményeket is; ezek egyszersmind rendeltetésszerű, de ugyanakkor esztétikai faktorok is, melyek ismét csak a település egyéni jellegének pregnáns kifejezését adják meg.

A város — főleg a szocialista város — el kell hogy lássa lakosságát, nemcsak mindenféle anyagi javakkal és szolgáltatásokkal, hanem az egészségvédelem, az üdülés és a kultúra összes lehetőségeivel is.

Az anyagi javakhoz és szolgáltatásokhoz tartoznak:

az árueelosztóhálózat — a nagy áruháztól a kis-kereskedésig és a nagy vágóhíd-hűtőházkombináltól, egyéb nagy raktárektől a kis péküzemig;

a közműhálózat, vízvezeték, csatornázás, villany, gázszolgáltatás stb., ami a korszerű város fogalmával ma már szorosan összenőtt;

végül is, de nem utolsósorban, a városi közlekedési hálózat, mely úgy a városon belüli teherforgalmat, de főleg az egyes területek közt lezajló személyszállítást bonyolítja le. A legtöbb régi városnál és főleg a kapitalista társadalomban, ez a legsúlyosabb, majdnem megoldhatatlanná vált probléma. A helyes megoldást majd a továbbiakban, a szocialista városépítészeti feladatainál fogjuk ismertetni.

II. Városépítés az osztálytársadalmakban

Hogy a város-műalkotás lényegét megérthessük, röviden át kell tekintenünk a városépítészeti történelmi fejlődését.

Az őskommunizmus idejéből nem maradt ránk település vagy ilyennek emléke is; egyáltalán kétséges, hogy ebben a korszakban beszélhetünk-e településről vagy akármilyen városépítészeti műfajról.

A rabszolgatartó társadalmak idején azonban már teljes virágzásában fejlődik ki a városépítészeti, úgyhogy az akkori jellegzetességek közül mai napig is fennmaradtak haladó hagyományok. Ez az átfogó korszak több ezer évig tart, és már ezért is meg kell különböztetnünk a római birodalom kialakulása előtti és utáni

13. Athéni város-sziluett az Akropolisszal

periódust; indokolja ezt elsősorban a társadalmi felépítmény és a gazdasági alap lényeges különbözősége, és csak természetes, hogy ennek megfelelően változik a város esztétikai kialakítása is.

A régi mezopotámiai, egyiptomi, görög rabszolgatartó társadalom nagyjából még patriarchális és a termelőerők, a föld, a szerszám, sőt az élő szerszám, azaz maga a rabszolga is az uralkodó osztály birtokában van. Ha a görögök „demokráciáról” beszélnek, úgy ez alatt nem szabad mást érteni, mint a városállam, a „polisz” szabad polgárainak társadalmi rendjét, akik maguk is rabszolgatartók.

Két körülmény jellemző minden esetben: a rabszolgák által folytatott termelési folyamatnál még nem érvényesül a munkamegosztás és az egyes városok közötti kereskedelem csak kivételes esetekben fejlődik ki; másrészt mind a társadalmi rétegződést, mind a termelési viszonyokat a hadicélok és védelmi szempontok alakítják ki döntő módon. Babylon kilencszer romboltatik le és épül újjá. Trója, Mykéne, Tyrins többször pusztul el és többször épül fel a romokon új réteg, új város. Athén és Spárta egymással örökkön hadban állanak, de hadakoznak a perzsákkal és makedónokkal is. Így a római korszak előtti város zárt jellegű, védelmileg biztosított alaprajzú és politikai szervező hatása csak kisebb környékre, tájra szorítkozik. A városnak falai vannak és kapui, melyek ellenőrizhetővé teszik a ki- és bejutást; aki nem polgára a városnak, aki idegen, annak bent nincsenek is jogai, ott huzamosabban nem telepedhetik le. A városnak megjelenésileg és szervezeteileg is van centruma: a templom, a zikkuratok, a görög akropoliszok. Az agora a nagy tömegjelenetekre alkalmas tér, ahol a mindennapi élet is folyik és ahol a hatalmat is ténylegesen gyakorolják. Az uralkodó osztály mindig kezében tartja mind a politikai, mind vallási méltóságokat

14. Görög agora — így a két főhatalom mindvégig (sőt később

a középkori és újkori Európában is) egymástól elválaszthatatlan. A jelentős középületek a városban ezért egy helyre kerülnek a templommal; a görög színház is kultikus épület és a palaestrával együtt a főtemplom mellett foglal helyet. Kicsiben a lakóház a város képét tükrözi vissza: ennek magva, belső tere egy szabad udvar — és nagyban is ugyanez történik a városalaprészben, ahol a lakóutak inkább sikátorokká válnak és a közlekedés egy-két főtengelegen, kaputól kapuig bonyolódik le.

15. Selinunt

A római birodalom fenntartja a rabszolgatartó társadalom elvét, de a római polgárjogot az egész birodalom szabad embereire kiterjeszti, márpedig a római birodalom az akkori egész földközi-tengeri világ, sőt ezen túl Dácia, Pannonia, Germania, Gallia és Britannia. Katonai céljai már nem védelmi, hanem expanzívok; a termelési viszonyokat a munkamegosztás térfoglalása jellemzi; a kereskedelem egymástól igen távol eső helyeket köt össze és tudjuk, hogy a rómaiak voltak a világ legnagyobb útépitői: főútvonalakkal — melyeken néhol még ma is közlekedünk — behálózták egész birodalmukat.

16. Pompeji forum alaprajza

A római városalapítások még a „castrum” alaprajzát mutatják, tehát egy katonai táborét, saktábla mintára; ez a forma mindenütt alkalmazásra kerül, függetlenül a népszokásoktól és a táji színezettől, mindenütt, ahol a római birodalom kiterjeszti hatalmát. — A késői római nagyváros, főleg maga Róma, már világváros, millió felüli lakoslétszámmal és hat-nyolcemeletes épületekkel! A földjétől elszakadt és nincstelenné vált, de szabad paraszt, a nagyvárosba tódul, ott nem válik ugyan rabszolgává, de zsoldos katona vagy nagyvárosi proletár lesz belőle. A római császárok kora már ismeri az antik proletárosztályt, melynek egyetlen jövedelmi forrása testi erejének, munkájának áruba bocsátása. Már vannak üzemi jellegű manufaktúrák, hajóépítő üzemek stb., de az egyidejűleg fennálló rabszolga-munkaerő és általában a

17. Róma forum rekonstrukció

termelési viszonyok még nem teszik lehetővé a proletariátus kifejlődését úgy, ahogy az kétezer évvel később a kapitalizmus korában jött létre.

A középkor feudális társadalmának kialakulását a népvándorlás előjátéka vezeti be, mely egyúttal felszámolja a már kettéosztott és meggyengült római birodalmat. A középkor technikailag és gazdaságilag is visszaesést jelent a római birodalomhoz viszonyítva. A területek felaprózódnak, a volt római polgárság eltűnik, együtt a rabszolgáikkal. — A tulajdon fogalma és jelentősége nagy változásokon megy keresztül: az uralkodó osztály a földtulajdont hűbér, feudum gyanánt bírja, de már a jobbágnak is van — korlátozott mértékben — föld és munkaeszköz a tulajdonában! A város ismét saját védelmére és önellátására rendezkedik be; erős várfalak épülnek és a legbenső övezetben együtt van a feudális úr háza és a főtemplom: ez a városcentrum, „a vár”.

De a technikai tudás elszegényedésével megszűnik a városalaprajz nagyvonalúsága is. Esetlegesség jellegével bíró girbe-görbe utcácskák és a feudális hatalmat szolgáló monumentális épületeknek a kis lakókunyhókkal alkotott nagy kontrasztja jellemzi a települést, mely lakosszámban csekély és félig-meddig falusi jellegű marad; Párizs a középkorban még kb. tíztizenötezer lakost számlál, Buda sem nagyobb és ez a két hely akkor világviszonylatban is jelentős kereskedelmi és kulturális centrum volt már. Az épületszerkesztési tudás aláhanyatlására jellemző az, hogy míg a rómaiak 40 méteres Pantheon-kupolát és a Caracalla termákat boltolták, már ismerték a betont — addig Nagy Károly az aacheni székesegyház építéséhez Rómából hozat oszlopokat és oszlopfeket, melyeket régi műemlékekből, pogány templomokból bontottak le. Róma lakossága a Colosseumot hosszú időn keresztül kőbányának használja és az onnan elhordott anyaggal építkeznek.

18. Prága : sziluett

Hosszú időbe telik és lassú a fejlődés, de az új alap és az új felépítmény végül is létrehozzák az új városi polgárságot, mely a városon belül mindinkább magához ragadja előbb a gazdasági, majd a politikai hatalmat is. Újra feléled a városok közötti kereskedelem, mely a Hanza idején egész Európát behálózta. A feudális kaszt a városban háttérbe szorul és a renaissance idején már internacionális bank- és hiteléletéről beszélhetünk. A technikai tudás a termelésben ismét magas fokot ér el, a céhrendszer, és az építőmesteri páholyok a minőségi kézműiparnak, de a művészetnek és a tudománynak is tűzhelyei. Újra kifejlődik a munkamegosztás és a bizonyos termelési ágak vidékenként specializálódnak: a velencei üveg, a valenciennesi csipke, a lyoni selyem, a cordovai bőripar, a nürnbergi és amsterdami könyvnyomtatás stb. magas színvonalat ér el.

A város már nemcsak közvetlen környezetét szervezi és látja el, de hatalma messzire kiterjed. Venezia, Genova, Buda a XV. század elején hatalmasabbak, mint Párizs és London.

A török világ idején Európa hosszú ideig Hegyeshalomnál végződik, ami azonban nem jelenti azt, hogy pl. Erdélyben a renaissance művészetek ne érjenek el bizonyos fokú virágzást.

A renaissance város azonban már nem feudális jellegű, mert a hatalommal az építkezést is a polgárság vállalja. A polgárok házai, lakónegyedei díszesen épülnek fel, ők mecénálják a templomépítkezéseket is és a város főépülete a templom mellett a jellegzetes városháza lesz. Ipari műhelyek, manufakturák is épülnek a városban — rendszertelenül, a lakóházak között, az udvarokban — és sok város igazgatása arra törekszik, hogy legalább a zavaró üzemeket a városfalakon kívül telepítsék. A városon belül maradt a piactér, mely időnként a római fórum, vagy a görög agora szerepét is betölti.

19. Renaissance város : Firenze

20. Uffizi : városkép

21. Venezia : San Marco

22. Versailles :
Place d'Armes
és a park felől

23. Róma :
Pa. Popolo

24. Párizs :
Városalaprajz

25. Párizs :
Concorde

26. Ugyanaz :
légi felvétel

27. Párizs :
Étoile

28. Párizs :
Vendôme

29. Moszkva :
Rossi utca

30. Wien : látkép

A céhrendszer szűk keretei azonban gátlólag hatnak a termelési viszonyok fejlődésére. Újabb politikai és társadalmi átalakulás előtt állunk. A feudális osztály már amúgy is elgyengült és behúzódik az abszolutisztikus uralkodók udvaraiba, a tényleges gazdasági és politikai hatalom kicsúszik kezükből. A polgári osztályé a gazdasági túlsúly, de a politikai és katonai hatalom még az uralkodóé. A harmincéves háború befejezése után, mely Észak- és Közép-Európában hallatlan pusztulást és hanyatlást hozott magával, megindul az ellenreformáció és ezzel a nagy barokk építészet. A vallásos dominánsok mellett, az abszolutisztikus uralkodók és kisebb fejedelmek udvarai, kastélyai emelkednek ki a városképből. Tetőpontját éri el a barokk városépítészet XIV. és XV. Lajos francia királyok idején Versaillesben.

A városépítészet előtte sohasem látott monumentalitásra törekszik: sugárutak, több kilométeres főtegek, hatalmas terek, tudatosan megkomponált városképek, épületdominánsok jellemzik ezt a kort, melynek stílusa Sziciliától Szentpétervárig és Egertől Londonig terjed. Ennek a kornak a hagyatéka mind a mai napig, az utcáról és térről alkotott városképi felfogásunk — és csak a legújabb kor, a szocializmus építése veti fel újszerűen a városépítés formai problémáit is és tér el a barokk hagyományoktól.

Kétszáz évvel előbb még sikerült véresen elnyomni Németországban a Münzer-féle parasztforradalmat és Magyarországon a Dózsa György felkelést, de a hamu alatt izzott a parázs és a fordulatnak el kellett jönnie.

A francia forradalom a XVIII. század végén végérvényesen a polgárságot juttatja hatalomra. A jelszó: „Enrichissez-vous!” — gazdagodjatok meg! És hallatlan termelés, építkezés, gyarapodás indul meg, melyet csak rövid ideig szakít félbe a napoleoni közjáték. A XIX. század eleje

a politikai forradalmak után már eljut az ipari forradalomig és ezzel a kapitalizmus hőskoráig.

A városok lerombolják talaikat, melyek helyébe zöldöv kerül, de a város rogtón túl is terjed ezeken. Európa lakossága hihetetlenül megnövekszik, felnő egy évszázad alatt a régi létszám háromszorosára. Ennek nem elhanyagolandó okozója a közegészségügy fejlődése, ami a városi csatornázással veszi kezdetét.

A városok magasságukban is megnőnek. A renaissance város meg íleg földszintes és egyemeletes lakóházakat ismer, de a XIX. század végén Haussmann idejében a párizsi városmag már mindenütt öt- és hatemeletes. Teljesen új városok keletkeznek; specialis jellegű városok; közigazgatási, fürdő- és üdülőhely jellegű települések, kertvárosok. Mindez néha keveredik és a viagvarosok közelében gombamódra szaporodó külvárosok közt mindenféle típust megtalálhatunk. Szabály, előrelátás nincs, mindenütt a profitszerzés, a spekuláció uralkodik. Régi előkelő belvárosok nyomortanyákká züllenek és számtalan műemlék esik áldozatul a bontócsákánynak. Hazánkban az előkelő és művészileg szép pesti városkép, mely Széchenyi korában alakult ki, eltűnik, a Dunasor, mely nagyvonalú tágas sétány volt, beépül a rossz architektúrájú, eklektikus hotelsorral, mert egy kicsinyes városi tanács a nagyobb profit kedveert felparcellázza a telkeket és a legtöbbet ígérőnek eladja. A Ferenciek-tere, Kecskeméti-utca környéke, a régi Halpiac és az ú. n. új városháza eltűnnek, hogy helyükbe mindinkább bérkaszárnnyák épüljenek.

De mindinkább megoldhatatlanná válik a nagyváros közlekedésének problémája is; nem sokat segít ezen a földalatti vasút sem, mely néhány nyugati nagyvárosban a század elején, sőt Budapesten már a múlt század végén, bár kisebb méretben, megépül.

A gyárpar soha nem látott fejlődésnek indul. A régen perifériákon létesülő üzemek, a város gyors terjedése folytán, csakhamar a legsűrűb-

31. Budapest :
Opera

ben beépített terület közepére kerülnek és itt zsúfoltságot, káros ipari áthatásokat okoznak — minduntalan ma is beékelődnek lakóterületekbe, ahol a lakhatási viszonyokat rontják, de még a gyáripár fejlődését is erősen gátolják. Betetőzi az egész rendszertelen és embertelen városépítést az építőművészet csődje, mely az új gazdagok szellemében olcsó, tudatlan kopírozássá válik és önként lemond az alkotás privilégiumáról, — hiszen nem minőségre, hanem mennyiségre van szükség, de arra minden áron!

*

Ez dióhéjban a városépítészet története a kapitalizmusig. A nagy cezurát a római birodalom bukása jelenti, — ahonnan a városépítészet mint művészet is újrakezdődik, kialakul, hatalmas virágzásba megy át, majd a XIX. század közepe óta felbomlik, megszűnik, elhal.

32. Welwyn city

Mint ellenhatás jön létre a XX. század elején egyes haladó művészek és tudósok részéről az új urbanisztikus törekvés, mely ugyanakkor a szociális megújulásra, egy új társadalom kialakítására is törekszik. Persze a régi alapon nem jöhet létre új felépítmény, és egy teoretikus új felépítményt nem lehet új alap nélkül létrehozni; a törvényszerűség fordított, mert az új alapon felépülő új társadalomnak kell megteremtene saját új városát.

Az előfutárok: Sitte, Brinckmann, Unwin, Howard, Wagner, Van de Velde stb. még teljesen a kapitalista kor szülöttei és bár elméleteik haladó irányba mutatnak, bizonyos mértékben előkészítik az újat, azt még nem tartalmazzák világosan kiérlelve.

Az első ilyen jelentős lépés a század elején az Unwin-féle kertváros (Letchworth garden city). A vezérlő gondolat az, hogy új kisebb terjedelmű, a munkahelyhez közel eső, de mint társadalmi és kulturális alakulatok is életképes települések keletkezzenek, mégpedig nem mint

malter és körengeteg, hanem mint zöldbeágyazott együttesek. Ezek a nagyváros közelében lévő, onnan könnyűszerrel elérhető települések, a metropolis naprendszerében mint bolygók — szatelliták helyezendők el.

A lakásfunkció áttevéődik ide, a központi nagyvárosból, legalább is részben, és így maga a város lazábbá, tágasabbá válhat, miáltal a belső forgalom csökkentése és végső megoldása is megkísérelhető.

A kert- és szatellitaváros irányzat még ma sem futotta ki magát a nyugaton, a kapitalista államokban; ottan kétségtelenül a haladás jellegével is bír — bár alapjában véve nem nyújt teljes megoldást, nem lévén más, mint az ember-telenné vált kapitalista nagyvárostól való menekülés. Kétséges és vitatható, hogy alapjában véve miben járulhat hozzá ez az irányzat az új szocialista város problémáinak megoldásához, mert csupán a lakónegyedeknek a városból való kihelyezése nem elegendő, ha ez nem jár együtt a munkahelyek kitelepítésével is; ezt azonban a kapitalista rendszer intézményesen nem képes megoldani.

A városból való kivonulás elvének ezenkívül igen nagy gazdasági és műszaki hátrányai is vannak: drágábbá teszi a település városias szinten való ellátását.

Esztétikai szempontból, azonban nem vitás, hogy az irányzat jót és újat is hozott — hiszen időbelileg egybeesik a művészi megújulás iránt tett erőfeszítések periódusával, a szecesszióval, mikor is néhány haladó szellemű és tehetséges ember azt a célt tűzte ki magának, hogy a bomlásba vivő kopírozó akadémizmus helyett újra a szabad alkotás igényével lép fel.

De a leghaladóbb szellemű művész is képtelen kifejezést adni a még ki nem alakult tartalomnak: még nincs meg az új társadalom! Ezt a szocializmus van hivatva életre kelteni.

33. Szovjet
lakóházak

III. A szocializmus városépítészte

34. Sztálinvárosi házak

Az új városépítészeti alkotásokhoz az új társadalom kialakulása vezet. Megváltozik az alap és vele a felépítmény: megváltozik maga a város, az embernek városához való viszonya.

A szocialista társadalom kitűzött célja, az emberről való sokoldalú gondoskodás és az életszínvonal állandó emelése, mint előfeltételt megköveteli a legkorszerűbb, legfejlettebb műszaki eszközök alkalmazását, az élenjáró technikát! Az új város tehát nem születhetik meg a modern technika nélkül — ebből következik a régi ellentmondások szükségszerű felszámolása, de nemcsak politikai, gazdasági és társadalmi téren, hanem a megjelenés külső formáiban, az egész várostest kialakításában is.

35. Még Sztálinváros

A város régi beosztása és egyben a városkép kapitalisztikus anarchiája megszűnik és helyt ad az egységes, az egész várost átfogó, nemcsak funkcionális, hanem egyben esztétikai tervezésnek. Nincsenek többé luxusnegyedek és nyomortanyák, megszűnik a kaotikusan szétszórt iparüzemek fertőző hatása, helyükbe mindenütt az egészséges és közintézményekkel, közművekkel jól ellátott lakónegyedek és az egységes, esztétikailag is a város szerves tényezőjeként megtervezett ipari övezetek lépnek.

36. Szovjet üdülőhely

A városból eltűnnek a kirívó kontrasztok — ez nem azt jelenti persze, hogy az épülettípusok mindenütt egyformák, ami nem eredményezhetne mást, mint a sivár unalmat, — hanem éppen ez teszi lehetővé a legnagyobb változatoságot — és mégis ennek ellenére egységes marad a városkompozíció. — Az új városnak megvannak mind a magasépületei, mind a kertes családi házai, centrumai és alcentrumai, a hangsúlyos építészeti csomópontokat alkotó monumentális középületei, kultúrparkjai, kisebb-nagyobb forgalmasabb vagy intimebb jellegű zöldterületei, — megvannak a munkát, a termelést esztétikailag is méltóan megjelenítő ipari övezetei, üzemi épületcsoportjai stb.

Az új városnál nagyobb súllyal esik latba, mint ezelőtt bármikor is, a művészi tervezés. A múlt hibáit ezen a téren is fel kell számolni, meg kell szüntetni a csunya és talán éppen ezért egészségtelen képződményeket. A művészet, az esztétikai élmény nem a kiváltságosak privilégiuma többé, hanem közkinccs és hozzáférhetővé kell hogy váljék a legszélesebb néptömegek számára is, — ...az egész város, annak minden része most már műalkotássá válhat.

De hogyan valósítható meg mindez?

Teljesen új városok keletkeznek, megpedig nagy számban! Példa erre a Szovjetunió, ahol az utóbbi 30 év alatt sok millió új városi lakos számára százezren felüli lakoslétszámú városok tömege épült.

De át kell formálnunk az új társadalom követelményeinek megfelelően régi városainkat is, hiszen továbbra is ezek alkotják népgazdasági vagyonunk túlnyomó részét és továbbra is ezek maradnak a jövő élet színterei. Ezért nem kerülhetjük el városaink szanálását, ami alatt azt kell érteni, hogy az egészségtelen, elavult, értéket már nem képviselő és a fejlődést gátló elemeket fokozatosan új, korszerű, a teljes város-együttesbe szervesen beilleszkedő egységekkel pótoljuk és ezen felül a várost, főleg annak lakórészeit jelentékenyen fejlesztjük és növeljük.

A legnagyobb vigyázattal kell lenni a műemlékek kellő megóvására és érvényrejuttatására: jobban kell megbecsülnünk a múltból ránk maradt kultúrértékeket, mint azt elődeink tették, azokat fel kell használnunk, és közelebb hoznunk a nagy tömegekhez. A Szovjetunió és Lengyelország példamutatóan járnak elől az építészeti műemlékek megóvásában és restaurálásában. A műemlékek nemcsak szervesen bekomponálódnak az új város együttesébe, hanem az esztétikai hatás hallatlan gazdagságát is eredményezik.

Az új várostervezőt már nem gátolja munkájában a magántulajdon szentségéből eredő ki-

37. Varsó :
rekonstruált
épület

csinyes területfelhasználási, telekfelosztási módszer. Nagy monumentális tereket sorakoztathat fel, azokat impozáns sugárutakkal kapcsolhatja egybe. Így meg van adva a lehetőség a régi és új városrészek szerves összekapcsolására és a műemlékek esztétikai hatása abban is érvényre juthat, hogy a régi tökéletes alkotás az új monumentalitással kontrasztot ad, az egyik a másikat aláhúzza, kiemeli, megmutatja a fejlődés útját, miáltal az esztétikai hatáson túl, mely éppen ezen kontraszt által csak gazdagabbá válik, nevelő, társadalomalakító szerepet is tölt be. Az új városnak azonban nemcsak szépnek, hanem minden részében használhatónak, céljának megfelelőnek kell lennie. Ezért elsőrangú követelmény a lakosság ellátása a legcélszerűbb módon a legfejlettebb eszközök alkalmazásával.

38. Parkfelvétel

Első az egészség! Az új városnak megvannak a kiterjedt zöldövezetei, ahol a dolgozók munka után pihenhetnek, szórakozhatnak, sportolhatnak, ahol a gyermekek játszhatnak, ahol a régi generáció felüdül és az új felnevelődik. Ezek a zöldterületek tehát minden lakástól könnyen elérhető távolságban kell hogy legyenek, azaz gyakorlatilag a városban mindenütt — még a központban is. Így alakul ki a város zöldövezeti rendszere, mely egyúttal az iparnegyedeket is elkülöníti a többi területektől, azokat egymással szemben is levédi, megakadályozza az ipari ártalmak, a füst, zaj, bűz stb. továbbterjedését — és egyszersmind magát az ipart is védi, területileg körülhatárolja, tekintve, hogy az iparterületnek egészen más közlekedési, közművesítési stb. követelményei vannak, mint a város más területeinek.

A legsúlyosabb problémát, a közlekedést is meg kell oldani! Tekintve, hogy az egyes lakónegyedek el vannak látva saját közintézményeikkel és áruelosztó-hálózatukkal — a gyermekeknek nem kell nagy utakat megtenni az iskolába és a háziasszonyoknak sem a piacig, vagy az üzletig. A munka és lakóhely közötti

személyforgalom is megoldást nyer az új város-szerkezetben egyrészt az új forgalmi hálózat és gyorsforgalmi eszközök létesítése által, másrészt éppen a lakásépítés fokozása révén, miáltal lehetőleg minden termelési centrumnak meglesz a könnyen megközelíthető és lakásokkal bőven ellátott lakónegyede.

Az egyes területeket a monumentálisan kiképzett fő- és alközpontok szervezik esztétikai kompozícióvá. Ezekben a központokban vannak az igazgatási és kulturális intézmények, melyek a társadalom szervezőerejének építészeti megnyilvánulásai. A kultúrház, a kultúrpark, a tanácsház nagy művészi hatású együttesek kompozíciójára adnak lehetőséget.

Példának hozzuk fel Moszkva átépítését, ahol a távoli várossziluetet a magasházak formájában jellegzetes hangsúlyokkal tervezték meg. A moszkvai Metro is a nyugati nagyvárosok földalatti gyorsvasútjaival ellentétben igen művészi kivitelű: mintegy időbelileg is egymásra következő építészeti együtteseket alkot a föld alatt az egyes állomások architektúrája által, ami egészen újszerű városépítési gondolat.

(E helyen szöheti be az előadó legcélszerűbben a lokális jelentőségű anyagot.)

Különálló, de lényeges probléma a város és falu közötti ellentét felszámolása. Az ország gazdaságilag rayonokra oszlik, melyek kialakulását a népgazdasági terv határozza meg. Ezen gazdasági területi egységek leglényegesebb alkotóeleme a városhálózat, azaz maguk a városok, települések egymás közötti viszonylatukban, a bennük lakó népességgel együtt.

Természetes, hogy továbbra is fennmarad mind a város, mind a falu; de mások és újak lesznek a falun is a termelési viszonyok; a falu is meg kell hogy adja a lakosság részére a legfejlettebb lehetőségeket, nemcsak a munka, a termelés terén, hanem a művelődés, a kultúra elsajátítására

is és egyben a helyi hagyományok, népművészetek, ősi kifejező formák megóvására.

Befejezésül még egy probléma rövid jelzése:

A szocializmus egyet jelent tervszerű építéssel! Ez az elv nem kibővíti, sőt fokozza az alkotás művészi lehetőségeit; de mint politikailag és gazdaságilag, úgy itt, művészi téren is döntő a helyes elmélet és ezen túl még döntőbb a helyes gyakorlat alkalmazása.

Ha Magyarországon még nem is alakult ki tökéletes módon ez a helyes elmélet és annak a mi viszonyainkhoz simuló gyakorlati alkalmazása, minden nap erre kell törekednünk és nem szabad lekicsinyelnünk dolgozó tömegeink aktív részvételének jelentőségét.

Ez kétféleképpen nyilvánulhat meg:

Emelni kell az általános színvonalat a jó ízlés területén is. A legszélesebb tömegeket kell aktivizálni a művészet kérdéseinek élő, kialakulási folyamatában — más szóval: a tömegeket nevelni kell.

Másrészt, művészeinknek is állandó érintkezésben kell maradniuk a tömegekkel és ez kell hogy biztosítsa az alulról jövő kritika helyes — nem mechanikus és mindent elfogadó — érvényesülését a nagy művészi alkotások létrejötténél. Tehát több szabadságot mind a művésznek, mind a kritikának és kevesebb felülről jövő „irányítást”! — amivel éppenséggel nem akarjuk ennek szükségtelenségét állítani, csak annak érvényesülését a lényeges elvi síkra korlátozni és a tényleges gyakorlati tevékenységet magukra a művészekre bízni, kik élő kontaktusban állanak a közönséggel.

Megjegyzések

A városépítészet témájának jellegzetes tulajdonságaiból folyik, hogy az előadás anyagát a szokottnál kissé bővebben, de még mindig tömörítve és összefoglalva tárgyaljuk.

A városépítés tudománya ugyanis újkeletű és főleg áll ez a szocialista városépítésre. Magyar nyelvű szakirodalmunk alig hozzáférhető: sok részletfeldolgozás, folyóiratcikk, szerteágazó társtudományok idevonatkozó részletei stb. nem nagyon állhatnak rendelkezésre az előadónak. Így a bővebben kifejtett tézisek összefoglalt anyagát megadjuk azzal, hogy az előadó azokat kibővítheti, részletesebben is illusztrálhatja, főleg a lokális anyag esetleges felhasználásával.

Érdekessé és élményszerűvé teszi ugyanis az előadást az, ha a hallgatóság saját városának városépítészeti történetét is láthatja.

Mondanivalónk illusztrálására az előadáshoz dia-képsorozatot is készítettünk. Számítva arra, hogy az előadó maga is szakember, a képek részletes analízisét nem közöljük, mert bízunk benne, hogy ezt az előadó maga is meg tudja oldani annál is inkább, mert a képek mindenütt simulnak az előadás mondani-
valójához.

Irodalomjegyzék

- Abercrombie, P.*: Town and Country Planning. (Oxford.)
- Bardet, Gaston*: Mission de l'urbanisme. (Paris, 1949.)
- Bardet, Gaston*: Problèmes d'urbanisme. (Paris, 1948.)
- Bierbauer Virgil*: A múlt és közelmúlt magyar városépítészete. (Bp., 1941.)
- Brinckmann*: Stadtbaukunst vom Mittelalter bis zur Neuzeit. (Potsdam, 1925.)
- Brinckmann*: Platz und Monument. (Berlin, 1923.)
- Corbusier-Le*: Concerning Town Planning. (London, 1947.)
- Corbusier-Le*: Städtebau. (Berlin, 1929.)
- Korompay Gy.*: Városépítéstan. (Bp., 1951.)
- Korompecher*: A városi főterek kialakulása. (Bp., 1940.)
- Levczenko*: Városok tervezése. (Fordítás oroszról.) (Bp., 1950.)
- Mumford, L.*: The culture of cities. (London, 1945.)
- Perényi Imre*: Szocialista városépítés. (Bp., 1953.)
- Pogány Frigyes*: Utcák és terek művészete. (Bp., 1954.)
- Rados Jenő*: Budapest városépítészetének története. (Bp., 1928.)
- Rihmer (Granasztói Pál)*: Városok a múltban és a jövőben. (Bp., 1942.)
- Sitte, Camillo*: Der Städtebau. (Wien, 1922.)
- Stübben*: Der Städtebau. (Leipzig, 1924.)
- Skvarikov*: Városépítészet, — Gradosztroityelsztvo (Moszkva, 1945.)
- Unwin R.*: Grundlagen des Städtebaues. (Berlin, 1930.)